

Vliv státu na průběh V. řádného sněmu Církve československé

Martin Jindra

Faktografický úvod

Článek¹ analyzuje průběh volebního sněmu Církve československé² (CČS) v říjnu 1961, kdy se rozhodovalo o nástupci patriarchy Františka Kováře a o vlivu komunistického státu na jeho jednání. K získání ucelené představy o tehdejší CČS a její vnitrocírkevní situaci bude na úvod nezbytné uvést několik základních faktografických údajů. K 1. lednu 1961 se k CČS v českých diecézích hlásilo téměř 464 000 členů a na Moravě téměř 153 000 členů. CČS tedy byla s přibližně 617 000 věřícími druhou nejpočetnější církví v Československu.³ Duchoven-skou službu v 356 náboženských obcích konalo celkem 365 duchovních.⁴ Na jednu náboženskou obec tedy připadal přibližně jeden duchovní.

Pokud jde o rozpoložení a diferenciaci uvnitř CČS, můžeme, při jistém stupni zjednodušení, hovořit o tom, že v církvi byly významně zastoupeny, a to i v jejím

¹ Článek částečně vychází z jedné kapitoly monografie JINDRA, Martin, *Z milosti trpět pro Krista. Životní příběh faráře Církve československé (husitské) Václava Mikuleckého*, Praha, 2011. Téma bylo prezentováno na mezinárodní vědecké konferenci „Spoutané církve“, která se konala 10. – 12. září 2019 v Olomouci.

² Dále jen CČS. Charakteristika *husitská* byla k názvu církve přiřčena rozhodnutím VI. řádného sněmu v roce 1971. Tam, kde jde o Církev československou husitskou po tomto datu, uvádíme dnes užívanou zkratku CČSH.

³ Statečnými postoji značného počtu duchovních a laiků v době nacistické okupace získala CČS v osvobozené vlasti nezanedbatelný kredit, konečně právě v poválečných letech dosáhla svého početního vrcholu, když se k ní hlásilo téměř 950 000 členů.

⁴ *Ústřední archiv a muzeum CČSH* (dále jen ÚAM CČSH), f. Církevní sněmy CČSH, k. 6, Zápis z V. řádného sněmu CČS konaného ve dnech 28. a 29. 10. 1961.

vedení, dvě frakce: prokomunistická frakce a biblicko-teologické křídlo. Biblicko-teologické křídlo navazovalo na dosavadní demokratickou tradici a bylo spjata do jara 1950 především s částí profesorského sboru Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze, složené z členů CČS, a od podzimu roku 1950 pak z učitelů Husovy československé bohoslovecké fakulty v Praze, v tomto roce založené.⁵

Štěpení v CČS nastalo již po prvním zasedání II. sněmu v lednu roku 1946. V usneseních II. sněmu se zvláštním způsobem prolínal důraz na svobodu víry se zřetelem radikálně sociálním. V těchto protikladech se projevovalo střetávání vlivu dvou skupin církevních pracovníků: jedné, která byla spjata s demokratickými hodnotami, a druhé, která byla vstřícná silám, připravujícím pod radikálními sociálními hesly totalitní převrat, k němuž došlo v únoru roku 1948.

Demokraticky orientované křídlo CČS vyvinulo na poli své teologické práce pozoruhodné intelektuální úsilí. Východisko nalézalo v prohlubování duchovního rozměru života církve, které navázalo na zkušenosti, získané v době nacistické okupace. Toto směřování bylo zároveň spjata s rozvíjením biblické teologie, která hledala svou inspiraci v biblismu české reformace. Centrem teologické práce se stala od léta 1950 zejména nová Husova československá bohoslovecká fakulta v Praze. Její pedagogický sbor navázal na práci první generace akademických teologů z řad duchovních CČS, kteří byli jako zvláštní skupina přítomni od konce první republiky na bývalé Husově československé evangelické fakultě bohoslovecké,⁶ kde jim bylo svěřeno několik teologických disciplín a kteří zde dosáhli akademických hodností katedrových profesorů. Nová Husova československá bohoslovecká fakulta rozvinula studium i dalších teologických oborů. Vyučovaly

⁵ *Husova československá bohoslovecká fakulta v Praze* pro vzdělávání bohoslovců CČS a kněžského dorostu některých dalších nekatolických církví byla zřízena v roce 1950 vládním nařízením č. 112/1950 Sb. Více viz HRDLIČKA, Jaroslav, *Patriarcha dr. Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou*, Brno, 2010, s. 120–125.

⁶ *Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká v Praze*, zřízená zákonem č. 197/1919 Sb. z. a n. ze dne 8. dubna 1919 (tedy tři čtvrtě roku před založením Církve československé) jako samostatná vysoká škola, nezařazená do svazku Univerzity Karlovy, byla fakticky zrušena již citovaným vládním nařízením č. 112/1950 Sb. ze dne 14. července 1950, které uvádí: „Na místě dosavadní Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze se zřizují dvě samostatné fakulty s názvy ‚Husova československá bohoslovecká fakulta v Praze‘ a ‚Komenského evangelická bohoslovecká fakulta v Praze‘. Viz: HORÁK, Záboj, *Církve a české školství*, Praha, 2011, s. 192 a 213. Pozn. redakce.

se na ní všechny základní obory, které jsou zapotřebí k úplnému studiu teologie jakéhokoli směru. Tedy starozákonní a novozákonní biblistika, systematická teologie, praktická teologie, sociální teologie (etika) a církevní dějiny, v tomto případě zaměřené především ke studiu české reformace a českého národního obrození.⁷

Na vlivná místa v Církvi československé i na Husově československé bohoslovecké fakultě se postupem let dostávali lidé, kteří by za normálních okolností nikdy takového úřadu nedosáhli.

Jedním ze zlomových období v politice komunistického Československa ve vztahu k církvím, zejména nekatolickým, se stala léta 1952–1953, která by se dala označit za počátek etapy zápasu o věřící, potažmo i o duchovní jednotlivých církví. Dne 21. června 1952 byl ve Smetanově síni Obecního domu v Praze zahájen celostátní ustavující sjezd Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Komunistický režim na něm ústy ministra Václava Kopeckého otevřeně deklaroval boj proti „náboženskému tmářství, náboženským pověrám a reakčnímu klerikalismu“.⁸ Do popředí zájmu se tak začal dostávat boj proti náboženství jako takovému, tedy nejen proti katolickému. Jeho důsledky tak v mnohem větší míře než dříve dopadaly rovněž na nekatolické církve v Československu, kterým tak skončila „doba hájení“. Kopeckého projev rozpoutal v CČS pozdvižení⁹ a ještě více prohloubil příkop mezi oběma proudy uvnitř církve.

Jeden z církevních zápasů, který se odehrál již dříve, v roce 1951, se týkal redaktorského vedení Náboženské revue. To byl odborný časopis, který se od roku 1929 věnoval myšlenkové práci v CČS. V polovině ročníku 1950 převzal redakci časopisu přední teolog Církve československé Zdeněk Trtík. Jeho linie směřovala k otevřenější ekumenické spolupráci CČS s jinými církvemi, k prohlubování a zrevidování vlastní teologie a zintenzivňování vnitřního života církve. Tato linie však nebyla ve všech kruzích CČS přijímána.

⁷ KAŇÁK, Bohdan, *Stručná historie Církve československé husitské*, in: *Sbory Církve československé husitské – architektonické dědictví našich regionů*, Praha, 2018, s. 23–26. Podrobnější verze textu je v držení autora a bude otištěna v připravovaném *Biografickém slovníku CČSH*.

⁸ KOPECKÝ, Václav, *Vědu a umění do služeb lidu, míru a socialismu*, in: *Rudé právo* č. 160/1952, Praha, s. 3.

⁹ Ve svém deníku dne 1. července 1952 nově nastolenou státní linii vzrušeně komentoval patriarcha František Kovář. Deníkové záznamy jsou v držení autora. Projev vyvolal neklid rovněž v Československé církvi evangelické, jak je patrné ze zápisů z evangelických pastorálek z této doby.

Začátkem ledna 1951 považovala Ústřední rada ČČS za nutné jmenovat vedle Zdeňka Trtíka druhým redaktorem Jaroslava Světlého, člena KSČ, který vedl na fakultě katedru teorie náboženství. „Dlouho jsem se rozmýšlel, zda mám a mohu spoluredaktorství přijmout. Věděl jsem, že základní linie myšlení dr. Světlého, zejména jeho slučování marx-leninismu s křesťanstvím jsou neúnosné a že tím ve vedení NR [Náboženské revue – pozn. autora] vzniknou těžké problémy. Nakonec však, oceňuje politickou pokrokovost dr. Světlého, jsem jmenování přijal. Bratr dr. Kovář o této situaci věděl, a proto si mě pozval k osobnímu rozhovoru, který se uskutečnil na Cibulce dne 16. února 1951 při jeho odpolední procházce. Tehdy mi mimo jiné vyložil, že zná nezralost a nedostatky myšlení dr. Světlého a že návrh na jeho jmenování nevyšel od něho, nýbrž od biskupa Nováka.“¹⁰

Po vleklých sporech mezi oběma redaktory byl Zdeněk Trtík z rozhodnutí Ústřední rady ČČS v červnu 1953 z redakce Náboženské revue odvolán. Dokončil ještě čtvrté číslo a z funkce odešel. Šéfredaktorem se ale nestal ani Jaroslav Světlý, který, jak bude popsáno dále, se s církví zcela rozešel. Když nabízenou redakci nepřijal ani Jindřich Mánek, ujal se vedení časopisu sám patriarcha František Kovář.

Pro zmírnění diferenciaci a neklidu v duchovenském sboru i celé ČČS byl v roce 1952 učiněn pokus spojený s vydáním tzv. „Deklarace deseti“. Dokument za konformní frakci podepsali: František Cochlár, Antonín Hradec, Bohumil Svoboda, František Fousek, Jaroslav Světlý a Ladislav Šimšík, přičemž poslední tři jmenovaní v té době působili na Husově československé bohoslovecké fakultě. Za „biblicko-teologické“ křídlo podpisy pod deklaraci připojili profesori Jindřich Mánek, Otto Rutrle, Zdeněk Trtík a František M. Hník.¹¹ Přestože byl text Deklarace předkládán k diskusím na synodách duchovenstva, hlubší uklidnění do řad církve nepřinesl. Ostré teologické diskuse v ČČS přetrvávaly po celá padesátá léta. Snad nejvýrazněji se v té době projevil při promýšlení nově chystaného *Zpěvníku*¹² a *Základů víry*,¹³ jejichž hlavním tvůrcem byl Zdeněk Trtík, odborník v oboru systematické teologie.

¹⁰ JINDRA, Martin, *Bude-li redaktorem dr. Zdeněk Trtík, nebude mít státní správa pro Náboženskou revue papír*, in: Blahoslav 2014, Praha, 2013, s. 48–53.

¹¹ TRTÍK, Zdeněk, *Smysl deklarace deseti*, in: Náboženská revue č. 5/1952, Praha, s. 193–208.

¹² „Zpěvník“ byl vydán v roce 1957.

¹³ „Základy víry“ prošly v letech 1955–1957 celocírkevní diskusí. K jejich vydání ústředí církve přistoupilo v roce 1958. Za základ církevní věrouky však byly oficiálně přijaty až na VI. řádném sněmu v roce 1971. Srov. HRDLIČKA, Jaroslav: *Život a dílo prof. Františka Kováře*. Příběh patriarchy a učence, Brno, 2007, s. 408–416.

Se změnou státní politiky vůči církvím v roce 1952 souvisel úkol „očistit“ KSČ od věřících. Stranické vedení si jasně uvědomovalo, že ochromené církve mají již značně omezený pastorační prostor a je tudíž správný čas pro nastolení pořádku v samotné KSČ. S rozhodnutím buď církve, nebo strana byli konfrontováni i duchovní. Nejvýrazněji byla odchody farářů i laiků z církve zasažena právě CČS, ze které se rekrutoval nejvyšší počet duchovních – členů KSČ.¹⁴ V letech 1952–1953 její služby opustilo hned několik desítek duchovních. Z původního stavu v roce 1951 se počet duchovních snížil k počátku roku 1954 o 23 osob.¹⁵ Prorežimně orientovaná část duchovenstva CČS byla odchody příslušníků KSČ z církve oslabována. Ruku v ruce s tím se v CČS projevoval vzrůstající vliv poválečné teologické generace na její službu a dílo. Vyhledávací řízení na nového patriarchu v letech 1960 a 1961, ze kterého vzešli jako hlavní kandidáti pražský biskup Miroslav Novák a Otto Rutrle, profesor Husovy československé bohoslovecké fakulty, nevyhnutelně muselo být výše uvedenými faktory determinováno.

Vývoj a kategorizace na Husově fakultě

Počátkem srpna 1960 si Otto Rutrle zapsal průběh schůzky s patriarchou Františkem Kovářem, která odhalila patriarchovy osobní preference pro volbu jeho nástupce. Při osobním jednání nemohl František Kovář zamlčet odlišný, zcela jasný postoj církevního odboru ministerstva školství a kultury ve vztahu k uvažované kandidatuře Otto Rutrleho na místo patriarchy CČS. „Dne 8. srpna 1960 mne povolal k rozhovoru patriarcha br. Fr. Kovář. Sděлил mi: a) Své osobní stanovisko: považuje mou osobu za ‚jediného možného svého nástupce‘ (při své zdravotní krizi požádal br. Trtíka, aby učinil vše pro moje zvolení). b) Vzkaz církve. odb. min. [ministerstva školství a kultury – pozn. autora]: ‚Nebylo by možno vám nikdy dát státní souhlas. Ne pro politickou či jinou diskvalifikaci. Důvod je tento. Vaše

¹⁴ Podrobněji k tématu např. JINDRA, Martin, *Rok 1953 jako jedno z přelomových období v církevní politice v komunistickém Československu*, in: PETRÁŠ, Jiří, SVOBODA, Libor (eds.), *Osm let po válce. Rok 1953 v Československu*, Praha, 2014, s. 142–160.

¹⁵ CČS opustili Zdeněk Roháč, Karel Svoboda ml., Otakar Struž, Jan Just, Dobroslav Kopecký, Jan Mráz, Václav Černohorský, Bohumil Pešek. K 1. lednu 1951 Státní úřad pro věci církevní (dále jen SÚC) evidoval 474 duchovních, na počátku roku 1954 to bylo 451 duchovních CČS. *Národní archiv* (dále jen NA), f. SÚC 1949–1956, zasedání kolegia ministra – předsedy 1953–1956, k. 22, inv. č. 93, Zpráva o situaci v nekatolických církvích a návrh na paralyzování snah duchovních těchto církví z 22. 3. 1956.

pojetí církve je takové, že ministerstvo nemá čas ani chuť přesvědčovat vás o pojetí jiném, což by muselo v případě vaší volby učinit.“¹⁶

Abychom se dokázali lépe orientovat v přístupech a motivacích dozorujících státních úřadů, uplatňujících vůči ČČS politiku ateistického komunistického státu, je nezbytné alespoň rámcově přiblížit složitý vývoj Husovy československé bohoslovecké fakulty v 50. letech.

Nová fakulta začala svou činnost slavnostním shromážděním 16. října 1950 v historickém prostředí Karolina. Návrh Ústřední rady ČČS na personální obsazení Husovy československé bohoslovecké fakulty byl doručen Státnímu úřadu pro věci církevní počátkem září 1950. Pro obor systematické teologie byl státními úřady do čela katedry schválen Zdeněk Trtík, pro biblické vědy František Kovář, pro praktickou teologii Otto Rutrle, pro sociální teologii František M. Hník, jenž byl současně jmenován též prvním děkanem, pro církevní dějiny Miloslav Kaňák, pro teorii náboženství Jaroslav Světlý a konečně pro obor společenských nauk Bedřich Spáčil. Profesorem pro biblické studium byl jmenován Jindřich Mánek, pro starozákonní vědu Miroslav Novák,¹⁷ pro katechetiku (pedagogiku) Rudolf Horský a pro církevní právo František Fousek. Dvěma docenty (Karel Rataj a Olga Pešková) byla navíc posílena katedra společenských nauk. Lektory v pomocných teologických disciplínách byli stanoveni Václav Kadeřávek (pomocné vědy historické), Václav Kocourek (řečtina, latina), Emil Rabenstein (církevní umění), Karel V. Štěpka (církevní zpěv a hudba), Václav Mikulecký (církevní obřady), Vladimír Lenc (praktická sociální práce) a Bohumila Běhounková (ruština). Na katedrách působilo ještě pět asistentů, přičemž pro nás jsou významní zejména: Mojmír Úšela (společenské nauky) a Anežka Ebertová (praktická teologie a společenské nauky).¹⁸ K řádnému studiu bylo ve školním roce 1950/1951 zapsáno 40 posluchačů a 24 posluchaček, ke zkrácenému kazatelskému studiu 15 posluchačů

¹⁶ *Soukromý archiv autora*, Rukopis zprávy o setkání Otto Rutrleho s Františkem Kovářem z 8. 8. 1960. (Dopis autorovi poskytl Ing. Pavel Rutrle, CSc.)

¹⁷ Miroslav Novák profesorskou stolicí při své biskupské službě obsadil pouze v akademickém roce 1950/1951. Poté jej ve výuce nahradil nadaný asistent Stanislav Heřmanský. Viz *Husova československá bohoslovecká fakulta. 35 let života a práce*, Praha, 1985, s. 1.

¹⁸ *NA*, f. SÚC, Dodatky 1949–1956, k. 212, inv. č. 219, Návrh personálního obsazení Husovy československé bohoslovecké fakulty ze 4. září 1950; KAŇÁK, Miloslav, *K historii bohosloveckého studia v ČČS*, in: *Náboženská revue* č. 6/1950, Praha, s. 336–343.

a 23 posluchaček, dálkové studium bylo povoleno dvěma posluchačům a čtyřem posluchačkám, celkem bylo tedy zapsáno 108 studentů a studentek.¹⁹

Ze situačních zpráv a personálního rozvrstvení kateder můžeme tušit důkladnou kádrovou politiku komunistického režimu na zajištění „správného“ politického uvědomění pedagogického sboru, potažmo studentů fakulty. Církevní historik Jaroslav Hrdlička upozorňuje na fakt, kdy od počátku měly na fakultě důležité postavení osoby, jež byly členy církve (církevními laiky) i KSČ, například Bedřich Spáčil²⁰ a jiní. Skrze tyto osoby totalitní stát uplatňoval svůj vliv na fakultě, od níž se očekávalo, že se stane „vzorným, příkladným bohosloveckým učilištěm, které bude vychovávat bohoslovce k věrnosti lidu a vlasti, k pochopení a aktivní účasti na veliké, historické proměně našeho národního života, kterou prožíváme,“ jak se na zahajovacím slavnostním shromáždění vyjádřil náměstek SÚC Jaroslav Havelka.²¹

Mezi hlavní opory politiky strany a státu patřili jak vedoucí katedry společenských nauk Bedřich Spáčil, tak i všichni ostatní učitelé této katedry. Po brzkém Spáčilově odchodu na katedře působil Karel Hlaváček (v letech 1951–1952), bývalý poslanec Prozatímního Národního shromáždění za Československou sociální demokracii (1945–1946), jenž byl do konce čtyřicátých let členem Ústřední rady ČČS. V roce 1952 nevyrazného Hlaváčka, považovaného pracovníky SÚC za příliš vlažného člena KSČ s neujasněným poměrem k náboženství,²² vystřídal Josef Polák, který na fakultě působil až do roku 1968.

Na ostatních katedrách nastala důležitá změna jmenováním Ladislava Šimšíka pro obor církevního práva a správy při katedře praktické teologie. Vystudovaný právník byl v letech 1938–1949 úředníkem na ministerstvu školství a národní osvěty. V květnu 1945 stál v pozadí hladkého státního schválení samozvané

¹⁹ HNÍK, F. M., *Život a práce Husovy fakulty*, in: Náboženská revue č. 6/1951, Praha, s. 333–343.

²⁰ Bedřich Spáčil (1898–1974) stál při zrodu Husovy československé bohoslovecké fakulty, na níž do roku 1951 též působil. V roce 1945 začal pracovat v národohospodářské komisi KSČ a byl pověřen správou Masarykových domovů v Krči. V parlamentních volbách v roce 1946 byl zvolen poslancem Ústavodárného Národního shromáždění za KSČ. Na mandát rezignoval v roce 1947 s ohledem na funkci přednosty kabinetu ministra financí, kterou zastával. Později se stal prvním náměstkem ministra financí. Byl řádným profesorem finančního práva na Právnické fakultě UK v Praze. Patřil k předním odborníkům v oblasti finančnictví a k podporovatelům rozvoje bádání husitské doby.

²¹ HRDLIČKA, Jaroslav, *Život a dílo prof. Františka Kováře...*, s. 360–361.

²² Karel Hlaváček (1906–1980) patřil mezi sociální demokraty, kteří byli po únorovém komunistickém převratu tzv. včleněni do KSČ, ale nikdy se s její ideologií plně neztotožnili. V ČČS patřil k aktivním členům, ve třicátých letech vykonával dokonce v náboženské obci Hodonín funkci předsedy rady starších.

prokomunisticky laděné Ústřední národní správy ČČS.²³ Od roku 1947 byl členem KSČ a po založení SÚC pracoval jako přednosta oddělení nekatolických církví. SÚC si cenil zejména jeho vlivu na profesorský sbor fakulty, kde vykonával též funkci předsedy Svazu československo-sovětského přátelství. Děkanem byl jako bývalý pracovník SÚC obvykle zván k důležitým poradám. Pro prosazování stranické linie na fakultě s ním KSČ naplno počítala, takže jediným problémem se ukázalo Šimšíkovo chatrné zdraví.²⁴

Za oddané a spolehlivé členy KSČ aktivně se podílející na politické práci na fakultě byli rovněž považováni Jaroslav Světlý, Mojmír Úšela, Anežka Ebertová a Olga Pešková, jež byla v akademickém roce 1951/1952 převedena na obor husitských studií. Do kategorie méně exponovaných straníků pak byl SÚC zařazen František Fousek.

Přestože politické „vyzbrojení“ fakulty můžeme v zakladatelských letech označit za mimořádné, archivní materiály i svědectví tehdejších bohoslovců a bohoslovek odkrývají relativně malý vliv prorežimního křídla na formování jejich názorů a postojů.²⁵ Nekompromisně prosazovaná stranická linie často působila kontraproduktivně a vedla spíše k polemikám a konfliktům.²⁶ I SÚC si byl vědom přehnaného zápalu některých vyučujících.

V kádrovém hodnocení Olgy Peškové se tak můžeme dočíst, že je „příliš teologicky odbojná, čímž je velmi oslaben její vliv na posluchače.“ U Františka Fouska zase: „Mezi posluchači má malou vážnost.“²⁷ Naopak profesorský triumvirát Otto

²³ Podrobněji JINDRA, Martin, *Kalich, srp a kladivo? Zneužití institutu národní správy na příkladu Církve československé (husitské) v komparaci s poválečným děním v České pravoslavné eparchii*, in: *Paměť a dějiny* č. 2/2013, Praha, s. 24–38.

²⁴ *NA*, f. SÚC, Dodatky 1949–1956, k. 212, inv. č. 219, Situační zpráva o Husově fakultě za první čtvrtletí 1952.

²⁵ Autor od roku 2007 zaznamenal audio rozhovory s faráři a farářkami Jiřím Bauerem, Jindřichem Hanušem, Radoslavem Hobzou, Martou Jurkovou, Bohumilem Kláskem, Milanem Krchňákem, Jiřinou Mojžíšovou, Zdenkou Schubertovou, Miloslavem Spáčillem, Josefem Špakem a dalšími, kteří v 50. letech studovali na Husově československé bohoslovecké fakultě. Většina z nich vzpomínala, že klíčový vliv na formování jejich kněžské služby měl zejména profesorský triumvirát: Zdeněk Trtík, Jindřich Mánek a Otto Rutrle. Miloslav Spáčil považoval za zásadní setkání s Františkem M. Hníkem, u něhož se stal pomocnou vědeckou silou; stejně tak Radoslav Hobza, jenž navíc spolupracoval ještě s Miloslavem Kaňákem.

²⁶ Na své spory s Josefem Polákem vzpomínala například Zdenka Schubertová, které vyučující praktických otázek lidové demokracie vyhrožoval, že by také nemusela dostudovat.

²⁷ *NA*, f. SÚC, Dodatky 1949–1956, k. 212, inv. č. 219, Situační zpráva o Husově fakultě za první čtvrtletí 1952.

Rutrlé, Zdeněk Trtík, Jindřich Mánek zařazovaný společně s Františkem M. Hníkem do kategorie osob, u nichž nebylo možné vyloučit projevy neslučitelné s linií politiky ateistického státu vůči církvím, se pro svou odbornou erudici a prohlubováním biblické orientace husitské teologie vesměs těšili respektu u studujících i významné skupiny duchovních ČČS, jimiž byli nejvíce zvaní k přednáškám a konání extenzí. Přestože je komunistický režim považoval za méně spolehlivé pedagogy, nebyli ani oni na počátku 50. let považováni za protirežimně úzce vyprofilovanou skupinu. „Celkově nelze říci, že profesori tvoří skupiny na základě své politické orientace. Ani členové KSČ v prof. sboru nemají k sobě blíže a velmi se v teolog. otázkách rozcházejí. Jedině skupina skutečných teolog. pracovníků Rutrlé, Trtík, Mánek je poněkud úžeji semknuta, [...] ale nikoli na základě souhlasných politicky reakčních tendencí.“²⁸

Posun na fakultě, kopírující do určité míry situaci v církvi, nastal v roce 1953 a souvisel s výše nastíněnou změnou státní církevní politiky. Už v prvním čtvrtletí roku 1953 se začínají v situačních zprávách z Husovy československé bohoslovecké fakulty objevovat poznatky o záměru několika členů KSČ opustit profesorský sbor. Jaroslav Světlý proto odmítl nabízené funkce v Revolučním odborovém hnutí (ROH) a odmítal „přednášet teologicky“, jak po něm žádal děkan. Olga Pešková deklarovala svůj odchod ke konci roku 1953, neboť ji teologické prostředí pracovně neuspokojovalo. Františku Fouskovi zase jeho stranická organizace naznačila, aby se rozhodl pro práci v KSČ nebo v církvi.²⁹ Personální přeskupení se na fakultě projevilo hned ve studijním roce 1953/1954. Všichni tři výše zmínění členové KSČ fakultu skutečně v roce 1953 opustili, navíc byl k výkonu prezenční vojenské služby povolán další člen konformního fakultního křídla Mojmír Úšela, asistent z katedry praktických otázek lidové demokracie. Ztráta poloviny prorežimních pedagogů se musela na fakultní atmosféře projevit a otevřela novou etapu historie Husovy československé bohoslovecké fakulty v Praze, která se vyznačovala nejen intenzivnější teologickou formací studentů, ale i otevřenějšími projevy „biblicko-teologického“ křídla v politické oblasti.

²⁸ Tamtéž. K odlišným teologickým pohledům docházelo v průběhu let i mezi uvedeným profesorským triem. Pro hlavní tematickou linku tohoto textu ale nejsou zásadní, a proto se jimi nebudeme podrobněji zabývat.

²⁹ *NA*, f. SÚC, Dodatky 1949–1956, k. 212, inv. č. 219, Situační zpráva o Husově fakultě za první čtvrtletí 1953.

Nyní je na místě popsat pozici samotného profesora Otto Rutrleho,³⁰ která procházela během 50. let proměnami, nikdy však nevybočil ze segmentu pedagogů, které dozorující státní moc začleňovala do kategorie – řečeno dobovým úředním žargonem – indiferentů nebo reakcionářů. Už před zřízením samostatné Husovy československé bohoslovecké fakulty byl na předcházející fakultě po boku profesora Josefa B. Součka (evangelíka) a pěti dalších pedagogů zařazen, pro „obhajování církve, maloburžoazní měšťáctví, orientaci na Západ a vědecky velmi obsáhlé znalosti“, mezi reakcionáře.³¹ Jako překvapivé se proto může jevit jeho jmenování do proděkanské funkce v roce 1950. Režim se ovšem nemohl zcela blamovat a obsadit čelné funkce na nově zřízené Husově československé bohoslovecké fakultě lidmi bez dostatečné teologické erudice. Situační zpráva SÚC po uplynutí prvního semestru nepůsobí po politické stránce nikterak znepokojivým dojmem. Pochvalně se zmiňuje o zapojení profesorského sboru do veřejného a politického života, úspěšném založení pobočky Československého svazu mládeže (ČSM)³² nebo práci katedry společenských nauk, jejíž působení se mělo viditelně projevit ve studentských písemných pracích i v diskusích s posluchači.³³

Usnesením fakultní rady z 6. června 1952 byl Otto Rutrle navržen na jmenování děkanem, dosavadní děkan Hník měl zaujmout funkci proděkana. S návrhem se ústy patriarchy Kováře ztotožnila i Ústřední rada ČČS. Náměstek předsedy vlády a ministr pověřený řízením SÚC Zdeněk Fierlinger návrh na jmenování potvrdil

³⁰ Otto Rutrle (1908–1976) byl jako talentovaný kněz v akademickém roce 1933/1934 vyslán ústřední radou ke studiu do Oxfordu (Manchester College), po návratu získal na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze doktorát v oboru religionistiky (1935). V Praze pak již zakotvil natrvalo. Nejprve byl farářem a středoškolským profesorem náboženství na Malé Straně, potom pomocným duchovním v jedné z největších farností ČČS v Praze-Holešovicích, a konečně v letech 1944–1946 farářem v Praze-Libni. V letech 1941–1944 mu byla svěřena funkce spirituála v Bohoslovecké koleji. Doktorát teologie obhájil v roce 1942, ale příznán mu byl až po osvobození Československa v roce 1945. Téhož roku se stal suplentem praktické teologie na Husově československé evangelické fakultě bohoslovecké a rok poté (1946) byl tamtéž jmenován mimořádným profesorem; současně byl povolán na Bohosloveckou kolej ČČS jako její ředitel.

³¹ *NA*, f. SÚC, Dodatky 1949–1956, k. 212, inv. č. 219, Situační zpráva z HČEFB v Praze (nedatováno).

³² Fakultní skupina byla ustavena 19. října 1950. Konala politické přednášky a školení, pořádala mírové besedy, organizovala kroužky (čtenářský, pěvecký, recitační a sokolský) a brigády, nebo pro studenty zajišťovala politicky „vhodnou“ literaturu. V roce 1952 nevyvíjela fakultní odbočka ČSM již téměř žádnou činnost a počítalo se s jejím zrušením. Aktivitu přebíral Svaz československo-sovětského přátelství, kde došlo ke sloučení fakultní a kolejni skupiny a předsedovi Ladislavu Šimšíkovi velmi aktivně pomáhala Anežka Ebertová.

³³ *NA*, f. SÚC, Dodatky 1949–1956, k. 212, inv. č. 219, Situační zpráva z Husovy fakulty z 11. 6. 1951.

svým podpisem koncem června 1952. Otto Rutrle děkanský úřad zastával celé funkční období až do roku 1954, kdy byl s účinností od 1. září 1954 ustanoven na další dva roky proděkanem, přičemž jeho funkci zaujal Zdeněk Trtík. Do děkanského křesla už poté Otto Rutrle nikdy nezasedl.

Právě v druhé polovině Rutrleho děkanského mandátu došlo na fakultě k oslabení prorežimně konformního křídla. „Pozice teologického křídla Rutrle-Trtík-Mánek-Hník je v současné situaci silně posílena, protože teologicky nemá konkurenci, a osobuje si nyní úlohu soudit linii církve nejen teologicky, ale i ve smyslu politickém. Panuje proto napětí mezi vedením církve a částí členů profesorského sboru fakulty v čele s děkanem. Děkan dr. Rutrle se ve funkci nepochybně osvědčuje,³⁴ je však třeba dbát, aby soustavně zdůrazňoval vedle aspektu víry jako základního článku při výchově bohoslovců i aspekt kladného poměru k veřejnému dění.“³⁵

Jak vyplývá z hodnocení situace na fakultě, pracovníci SÚC si uvědomovali, že ztrácejí potřebný vliv na formování studentů, a proto vítali návrat biskupa Miroslava Nováka, jenž se měl opět ujmout výuky hebrejštiny a Starého zákona. „Bude našim úkolem, aby se kolem něho soustředily všechny pokrokové živly z řad teologů a příslušníků církve k vytvoření protiváhy bloku teologů.“³⁶ Všimněme si, že role biskupa Nováka je státními úředníky mnohem silněji vnímána politicky, nikoli teologicky, jak by za normálních okolností jeho pastýřskému úřadu a službě náleželo. A vzpomeňme si v této souvislosti, od koho vzešel impulz k jmenování druhého redaktora Náboženské revue v roce 1951.

Ve studijním roce 1954/1955 evidujeme na fakultě již jen poloviční počet studentů oproti zahajovacímu roku 1950. Řádného studia se účastnilo 49 posluchačů, dalších pět studovalo externě. Usměrnování počtu nových studentů, kteří se hlásili k teologickému studiu, patřilo k účinným nástrojům totalitní moci. SÚC dokonce uvažoval o úplném uzavření 1. ročníku ve studijním roce 1956/1957. K tomu sice nedošlo, ale situaci byla pro ČČS i tak kritická. V letech 1956–1960 osciloval počet posluchačů 1. ročníku mezi sedmi až devíti studenty, ve školním

³⁴ Představitelé „biblicko-teologického“ křídla se ke spokojenosti SÚC kupříkladu nevyhýbali oficiálním projevům při výročních komunistických státníků.

³⁵ *NA*, f. SÚC, Dodatky 1949–1956, k. 212, inv. č. 219, Situační zpráva z Husovy fakulty z akademického roku 1953/1954.

³⁶ Tamtéž.

roce 1960/1961 nastoupili dokonce jen čtyři noví studenti.³⁷ Politika ministerstva školství a kultury tímto trendem neusilovala pouze o personální paralyzování církví, ale rovněž o postupné snižování státních příspěvků na provoz teologických fakult, které si politické byro ÚV KSČ vytklo v listopadu 1959 jako jeden z úkolů v hospodářské oblasti.³⁸

Biblicko-teologický blok shromažďující kolem sebe stále početnější skupinu zejména mladých duchovních, kteří prošli teologickou formací na fakultě, se snažil uplatňovat postupy, skrze něž by slovo Boží neustále pronikalo do života člověka. Mladí absolventi fakulty si stále více uvědomovali nezbytnost pevného teologického zakotvení a systematické jasnosti pro praktické uplatňování víry ČČS, a to i v opozici k ateistickému režimu, který se snažil teologickou práci církví všemožně potlačovat. Proto byla pro ČČS nesmírně podstatná práce a diskuse nad věroučnou publikací *Základy víry*, jež byly vydány v roce 1958.

Jedním z konkrétních plodů spolupráce profesorů s jejich bývalými žáky se staly „chebské semináře“, které v letech 1957–1959 organizovali duchovní plzeňské diecéze. Iniciátorem a duchovním správcem prvního semináře byl farář Jiří Bauer, organizaci v Chebu zajišťoval místní farář Jaroslav Fialka. Uspořádáním druhého setkání 27. – 29. ledna 1958, jež bylo vždy spojeno s obtížnými schvalovacími procedurami,³⁹ byl plzeňskou diecézní radou pověřen karlovarský farář Miloň Zemen.⁴⁰ Vedle děkana Jindřicha Mánka, jenž přednášel na téma *Víra a skutky v Novém zákoně*, a profesora Zdeňka Trtíka, který přednesl referát na téma *Kořeny*

³⁷ Na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě v Praze (KEBF) dosahovaly v uvedených letech počty nových posluchačů obdobných čísel, pohybovaly se od sedmi do patnácti studentů. *NA*, f. MŠK, Církevní odbor 1956–1967, nezpracováno, k. 2. Přehled o počtech bohoslovců a profesorů na bohosloveckých fakultách (nedatováno). Pozn. redakce: k tomu nutno počítat, že Českobratrská církev evangelická měla obvykle podstatně zpřísněný numerus clausus pro přijímání svých uchazečů. Někdy byli tři, jindy se děkanu J. L. Hromádkovi podařilo počet uhrát na pět. Většinu studentů na KEBF tvořili studenti ze Slovenska, příslušející do převážně maďarskojazyčné Reformované křesťanské církve na Slovensku; někteří další studenti byli na KEBF přijímáni zpravidla po jednom, po dvou z dalších čtyř nebo pěti vyznavačských protestantských církví v celé ČR.

³⁸ Tamtéž. Rozbor hospodaření a průměrné počty posluchačů a profesorů na bohosloveckých fakultách z 12. 4. 1960.

³⁹ Přípravy a schvalování seminářů byly spojeny s řadou obstrukcí ze strany dozorujících orgánů. Proto bylo nezbytné obstarat si pro jejich konání záštitu příslušného biskupa a diecézní rady, která pak oficiálně zvala přednášející profesory. U biskupa Antonína Urbana našťestí našli iniciátoři seminářů, kteří se vesměs rekrutovali z prostředí teologického poradního sboru, dostatečnou podporu a nakonec se vždy podařilo domoci se potřebného souhlasu krajského církevního tajemníka.

⁴⁰ V lednu 1959 pokračovala tradice teologických seminářů v Plzni.

víry, se semináře zúčastnilo celkem 26 duchovních včetně plzeňského biskupa Antonína Urbana nebo Václava Mikuleckého, který seminář zakončoval poslední den bohoslužbou. Původně byla na závěrečný den plánována i přednáška Otto Rutrleho zaměřená na *Pozitivní hodnoty života víry v ČČS*. Profesor svou účast na semináři musel ale nakonec pro nemoc odvolat.⁴¹

Zásadní smysl teologických seminářů spočíval ve vytvoření takových podmínek církevního společenství duchovních, v němž by se Ježíš Kristus přihlásil ke svým služebníkům a zmocnil je ve své milosti. Proto bylo jejich podstatnou součástí modlitební a meditativní obracení duchovního zraku účastníků k Slovu Božímu.

Za neméně důležité považovali organizátoři seminářů odkrývání hlubin víry systematickou teologickou prací, biblickým studiem i domýšlením jejich důsledků pro praxi církve.⁴²

Snahou účastníků bylo, aby se teologické semináře nestaly pouze něčím samoúčelným, ale aby jejich výsledky byly realizovány a rozvíjeny v rodinách, náboženských obcích i okrscích. Teologické semináře daly základ ke vzniku teologického poradního sboru plzeňského biskupa, který následně vznikl ve všech diecézích církve. Na jeho práci mělo být navazováno při teologických konferencích a při pravidelných pololetních diecézních teologických seminářích.

Vyhledávací řízení

Pátý řádný sněm ČČS byl na 28. a 29. října 1961 připravován jako sněm volební. Výběrem kandidáta na nového patriarchu po Františku Kovářovi, jenž na podzim 1958 oslavil své sedmdesáté narozeniny,⁴³ jednotlivé proudy uvnitř církve nepřímo vyjadřovaly představy o dalším směřování svého společenství.

Již v září 1960 se na jednání okrskové konference pražských duchovních farář Václav Mikulecký marně dovolával vyjádření patriarchy Kováře k jeho možným nástupcům. Z jednání se dochovala ručně psaná zpráva vedoucího tajemníka Pražské diecézní rady ČČS. „Mikulecký řekl, že se sešla skupina duchovních, která navrhuje, aby okrsek kandidoval na funkci patriarchy dr. Otto Rutrleho. K tomuto

⁴¹ Podrobněji k tématu teologických seminářů JINDRA, Martin, *Z milosti trpět pro Krista...*, s. 59–66.

⁴² *Archiv Plzeňské diecéze ČČSH*, f. Teologické semináře, nezpracováno, Zpráva o konání „chebského semináře“ z 1. 2. 1958.

⁴³ K důvodům odchodu patriarchy Františka Kováře z úřadu podrobněji HRDLIČKA, Jaroslav, *Život a dílo prof. Františka Kováře...*, s. 455–464.

návrhu se připojil farář Kozler, duchovní Wienerová a [duchovní] Kučerová a patří do této skupiny i farář Durchánek. [...] Tato skupina, do níž patří ještě farář Kalný a farář Čepelka, jest v úzkém osobním kontaktu s určitými profesory Husovy fakulty a přenáší jejich teologické názory do okrsku a snaží se v tomto smyslu okrsek ovlivnit. [...] Vliv určitých činitelů z Husovy fakulty se v naší diecézi projevuje dosti značně a komplikuje situaci v naší diecézi. Například farář Mikulecký soustavně opomíjí práva, která má dr. Novák jako biskup diecéze a zve si při určitých příležitostech do své náboženské obce prof. Rutrleho, aniž by si předem vyžádal souhlas diecézní rady, které tuto návštěvu dává pouze na vědomí. Také u faráře Kozlera jsou známy jeho úzké vztahy k Husově fakultě, na níž na katedře praktické teologie vede nácvik zpěvu a liturgie. Vliv fakulty zasahuje i do jiných okrsků. [...] Podle sdělení p. KCT [krajského církevního tajemníka, pozn. red.] Falty považují činitele NV hl. m. Prahy za střed neklidu faráře Václava Mikuleckého, který narušuje svým jednáním důvěru k dr. Novákovi. Farář Mikulecký ztratil důvěru a diecézní rada má připravit návrh na jeho umístění mimo obvod Prahy, nedojde-li k úplnému odnětí státního souhlasu.⁴⁴

Na následující říjnové okrskové konferenci pražských duchovních bylo projednání návrhu kandidáta na místo nového patriarchy zařazeno přímo na program schůze, které se zúčastnil i krajský církevní tajemník. Zmiňovaní duchovní po něm žádali vysvětlení, zda je nějaká tendence ze strany státních úřadů prosazovat pouze kandidaturu Miroslava Nováka. Že vznesená otázka byla zcela na místě, dokládá zpráva o situaci v církvi na území Prahy za třetí čtvrtletí roku 1960: „Skupina Mikuleckého se dnes otevřeně snaží ovládnout (v součinnosti s fakultou) některé klíčové pozice v církvi, resp. prosadit do těchto pozic konzervativní, v podstatě reakčně orientované teology, kteří chtějí izolovat církev od veřejného života. Tato tendence v československé církvi se přibližuje protestantské teologii (snaha o hluboké vnitřní prožívání víry) [...] Dnes dosti ostré střetávání této linie s linií biskupa Nováka se také projevuje v častých změnách v obsazování náboženských obcí duchovními. Biskup Novák se pochopitelně snaží posilovat své pozice na území hl. m. Prahy, čemuž našimi církevně politickými opatřeními napomáháme.“⁴⁵

⁴⁴ NA, f. MŠK. Církevní odbor 1956–1967, nezpracováno, k. 52, sign. 47 VI, CČS(H), Zpráva vedoucího tajemníka Pražské diecézní rady CČS o situaci v pražské diecézi (nedatováno).

⁴⁵ NA, f. MŠK. Církevní odbor 1956–1967, nezpracováno, k. 3, sign. 47, Zpráva o církevně politické situaci za třetí čtvrtletí roku 1960 na území hl. m. Prahy z 27. 9. 1960.

K volbě patriarchy zaujímal od poloviny roku 1960 stanovisko rovněž Ústřední rada ČČS a biskupský sbor. Oba orgány postupně směřovaly k podpoře kandidatury biskupa Nováka s tím, že patriarcha má být nejen teologem, ale také zkušeným praktikem. Těžko ovšem říci, v čem byl Miroslav Novák zkušenějším praktikem oproti profesorovi praktické teologie Rutrlemu. Nabízí se, že zejména v otevřenosti a vstřícnosti k vládnoucímu režimu.⁴⁶

Ústřední rada ČČS zdůrazňovala rovněž nutnost shody na jednom kandidátovi. V říjnu 1960 uložil biskupský sbor Miroslavu Novákovi, aby ve věci tzv. pražské skupiny duchovních sledoval situaci a v případě potřeby ji řešil. O měsíc později již biskupská konference jednoznačně svým usnesením deklarovala nutnost pracovat na volební jednotě a ve prospěch biskupa Nováka. Zároveň rozhodla o tom, že se v okrscích nemá mluvit o výsledku vyhledávacího řízení. Profesori Otto Rutrle a Jindřich Mánek měli být seznámeni s výsledky tohoto řízení a na jeho základě podat vyjádření, zda chtějí být vedeni mezi kandidáty.⁴⁷ V polovině prosince 1960 biskupská konference konstatovala, že zbývá pouze jediný kandidát a okrsková shromáždění tak mají do 31. března 1961 volit již jen biskupa Nováka.

Po bouřlivé debatě na říjnové okrskové konferenci duchovních pražského okrsku se i z dalších okrsků napříč diecézemi – vyjma olomoucké diecéze – začaly ozývat hlasy navrhuující kandidaturu profesora Rutrleho.

A nyní se dostáváme k významným číselným údajům. V první etapě vyhledávacího řízení pro kandidáta na úřad patriarchy se na okrskových konferencích duchovních v průběhu měsíce září až listopadu 1960 vyslovilo: 216 duchovních pro Miroslava Nováka, 110 duchovních pro Otto Rutrleho, osm duchovních pro biblistu-novozákonníka Jindřicha Mánka a čtyři duchovní nehlasovali.⁴⁸ Ke kandidatuře profesora Rutrleho se tedy přiklonila třetina duchovenského sboru. V plzeňské

⁴⁶ Pražský biskup Miroslav Novák (1907–2000) stanul již v květnu 1945 v čele Ústřední národní správy ČČS, která bez řádného rozhodnutí církevního sněmu převzala vedení v církvi a zrušila tak veškerá státní schválení dosavadních členů ústřední rady a diecézních rad celé církve. Tento revoluční krok determinoval další existenci a směřování ČČS. Miroslav Novák sice církev jako jediný z národních správců neopustil, ale již v červnu 1945 se na pokyn člena ÚV KSČ Jindřicha Veselého stal důvěrným členem KSČ. *NA*, f. Archiv ÚV KSČ, Sekretariát 1945–1951, k. 40, inv. č. 189/17, Schůze Sekretariátu ÚV KSČ z 12. 6. 1951 (důvěrní členové KSČ). Více k tématu JINDRA, Martin, *Kalich, srp a kladivo?...*, s. 24–38.

⁴⁷ *ÚAM ČČSH*, f. Zápis z jednání Ústřední rady ČČS, Zápis z biskupské rady konané 12. 11. 1960.

⁴⁸ *Archiv Pražské diecéze ČČSH* (dále jen APD ČČSH), f. Okrskové konference duchovních, nezpracováno, Zpráva o I. etapě vyhledávacího řízení pro kandidáta na úřad patriarchy z 11. 10. 1960.

diecézi dokonce Otto Rutrle získal větší počet hlasů nežli biskup Novák (poměr byl 25:21 hlasům). Zato olomoucká diecéze hlasovala jednomyslně pro Miroslava Nováka.

Své stanovisko k možné kandidatuře vyjádřil profesor Otto Rutrle poprvé v červnu 1960. V dopisu patriarchovi Františku Kovářovi mimo jiné napsal: „Pokud je mi z náhodných informací známo, vyslovují se v náboženských obcích a mezi duchovními nejčastěji jména církevních pracovníků, jež považují za povolání – jméno dr. Mánka a dr. Trtíka. Někteří snad také myslí na mou osobu. Rád bych, abyste byl informován o mém stanovisku. Jsem přesvědčen, že v církvi by se nikdo neměl o kteroukoli funkci – a najmě ne o funkci patriarchy – ‚ucházet‘. Za svou osobu bych rád řekl, že tuto zásadu považuji pro sebe za platnou. Uposlechl bych pouze příkázání nejšířšího obecnství církve k takové službě. Sám se k ní necítím ani kvalifikován ani povolán. [...] Dnešní stav církve zákonitě požaduje, aby se úkolu patriarchy ujal teolog, který v celistvosti vyjadřuje pravdu víry a poslání církve československé – systematický teolog dr. Trtík.“⁴⁹ V podobném duchu se profesor Rutrle vyjádřil rovněž na konci října 1960, když znovu zopakoval, že se za vhodného kandidáta nepovažuje a doufá, že církve vyhledá kvalitnější osobnosti. Zároveň však zdůraznil, že kdyby jej se souhlasem veřejných míst k tak odpovědné službě církve vyzvala, neměl by odvahy jejího pověření neuposlechnout.

Církevní odbor ministerstva školství a kultury měl o adeptovi na patriarchu dopředu jasno a činil i patřičné kroky k hladkému průběhu volby Miroslava Nováka. Ochota Otto Rutrleho přijmout za deklarovaných podmínek kandidaturu tak narušovala jím předem připravený scénář. Proto byli zástupci fakulty v čele s děkanem Miloslavem Kaňákem pozváni k pohovoru s referentem církevního odboru ministerstva Josefem Urbanem. Ten při jednání poukázal na „nežádoucí jevy“, které se v otázce volby nového patriarchy vyskytly. Přítomní zástupci fakulty děkan Kaňák a proděkan Mánek prohlásili, že nikdo z nich se o kandidaturu na úřad patriarchy neuchází a rozhodně odmítají, že by se fakulta respektive její profesorský sbor jakkoliv v této věci exponovaly. Rovněž příslušnému referentu naznačili, že kdyby byl volbě ponechán volný průběh, pravděpodobně by měl největší naději na zvolení profesor Rutrle, nikoli biskup Novák.⁵⁰

⁴⁹ *ÚAM ČČSH*, f. Církevní sněmy, Dopis Otto Rutrleho adresovaný Františku Kovářovi ze 17. 6. 1960.

⁵⁰ Tamtéž, f. Zápisy z jednání Ústřední rady ČČS, Zpráva o výsledku jednání s. Urbana z církevního odboru MŠK se zástupci HBF a církve z 30. 9. 1960.

Státní bezpečnost na scéně

Případné Novákovo zvolení patriarchou bylo výsledky vyhledávacího řízení a aktivitami rutrlovského křídla činěno nejistým, a tak státní moc k eliminaci „vnitrocírkevní opozice“ využila Státní bezpečnost (StB). Farář Václav Mikulecký i další výrazné duchovenské osobnosti podporující kandidaturu prof. Rutrleho začaly být Státní bezpečností rozpracovávány a agenturně sledovány.

Výsledná zpráva putovala 14. listopadu 1960 do rukou církevního tajemníka. „Farář Mikulecký, jak bylo zjištěno, patří již dlouhá léta do skupiny duchovních CČS, kteří hlásají, že církev musí jít na hlubinu víry a odstranit všechno, co odpoutává členy církve od hlubšího náboženského vyžívání. Je stoupencem teologicky přísného režimu v církvi. [...] Skutečný postoj Mikuleckého vůči zřízení se hlavně projevuje v jeho činnosti, podle které lze jmenovaného charakterizovat jako odpůrce socialistického zřízení, které nenávidí hlavně pro tzv. náboženskou ‚nesvobodu‘, jak o tom často mezi dobrými známými hovoří. [...] Farář Mikulecký se stal vedoucím činitelem skupiny duchovních, stejně teologicky a politicky zaměřených jako on, jmenovitě farářů Durchánka, Kozlera, Wienerové, Čepelky, Kalného a dalších, kteří pod duchovním vedením prof. Husovy bohoslovecké fakulty ThDr. Rutrleho provádějí svou duchovní činnost v tendenci tzv. únikové teologie a navzájem se podporují ve své nepřátelské činnosti proti vedení Pražské diecéze CČS, pro jeho naprosto kladný postoj vůči zřízení. Obzvláště v poslední době, kdy se rozhoduje o kandidátu na úřad budoucího patriarchy, snaží se Mikulecký pomocí jmenované skupiny duchovních, získat i ostatní kněze CČS pro volbu do této funkce uvedeného reakčního profesora Rutrleho a tak donutit státní orgány k jeho schválení proti vůli strany a vlády. [...] Z těchto důvodů je zřejmé, že farář Mikulecký neskýtá žádnou záruku, že by po nějakém pohovoru nebo dalším přeložení změnil svoje zaměření a vykonával svou duchovenskou činnost ve prospěch státního zřízení. Proto vás soudruhu církevní tajemníku žádáme, abyste patřičně zvážil závadnou činnost jmenovaného. Dále doporučujeme, abyste faráři Mikuleckému odebral státní souhlas k vykonávání duchovenské činnosti. Máme za to, že toto bude výstražným znamením i pro ostatní členy reakční skupiny duchovních CČS, jejichž farář Mikulecký byl vedoucím a tak se podaří tyto převést na správnou duchovenskou činnost ve prospěch státu.“⁵¹

⁵¹ *Archiv bezpečnostních složek*, f. Taktický fond, spis a. č. T-596 MV, Zpráva náčelníka Pražské správy ministerstva vnitra adresovaná krajskému církevnímu tajemníkovi z 14. 11. 1960.

Za pouhé dva dny (16. listopadu 1960) sdělil telefonicky krajský církevní tajemník biskupu Novákovi, že s okamžitou platností odnímá faráři Václavu Mikuleckému státní souhlas pro výkon duchovenské činnosti, a to definitivně a bezpodmínečně. Uvedeny byly následující důvody: „Pro nekázeň vůči nadřazeným orgánům, pro zasahování mimo rámec náboženské obce, pro narušování jednoty, v jeho vlastním zájmu, poněvadž je nebezpečí, že kdyby setrval na místě duchovního, mohlo by to pro něj dopadnout hůře.“⁵²

Václav Mikulecký tedy do dalšího předvolebního dění nemohl už dále přímo zasahovat.⁵³ Krajský církevní tajemník své stanovisko k případu Mikulecký přednesl 21. listopadu 1960 na okrskové konferenci pražských duchovních. „Státním úřadům nečiní žádné potěšení, když musí sáhnout k takovému opatření, jako je odnětí státního souhlasu. Nemohly však už mlčet k činnosti Mikuleckého. Byla mu dána dostatečná lhůta, bylo s ním důkladně hovořeno. Přesto nepochopil, že v dnešní době to nelze dělat tak, jak to dosud dělal. Musel být pro své neukázněné vystupování přeložen z Braníka do Kobylis. Přesto i v Karlíně byl neukázněný vůči státním a církevním úřadům, působil k nejednotě a desorientaci duchovních. Důsledek tohoto jednání byl, že se nemohly dohodnout věci, které by jinak mohly být naprostou samozřejmostí. To nemohlo posloužit ani církvi. Je potřeba, aby se duchovní postavili do galerie vlasteneckých kněží a svou prací působili k zajištění trvalého míru. Z případu Mikuleckého nechť si vezmou ostatní duchovní poučení. Nechť vedou lidi k tomu, aby se vyrovnali s poměry, zapojili se do budování a zhostili se úkolů, které před námi jsou na cestě ke komunismu.“⁵⁴ Vidíme, že z úst církevního tajemníka skutečně zazněly pozoruhodné myšlenky.

Služby církve nakonec opustil i farář Oldřich Kozler,⁵⁵ který označil Václava Mikuleckého za oběť institucionální církve, přičemž v emotivním projevu popsal

⁵² JINDRA, Martin, *Z milosti trpět pro Krista...*, s. 79.

⁵³ Václav Mikulecký (1921–1973) až do konce 60. let pracoval jako pomocný dělník v Povltavském průmyslu kamene, což nevratně poznamenalo jeho zdraví. V roce 1970 se mohl nakrátko vrátit do služeb ČČS, když byl jmenován externím duchovním pro náboženskou obec Praha-Braník. Po vleklých zdravotních obtížích a opakovaných hospitalizacích v nemocnici ve věku nedožitých 52 let zemřel.

⁵⁴ *APD ČČSH*, f. Okrskové konference duchovních, nezpracováno, Zápis z okrskové konference duchovních pražského okrsku konané 21. 11. 1960.

⁵⁵ Oldřich Kozler (1921–1974) byl po sporech s vedením církve nejprve přeložen z Prahy-Břevnova do Nymburku (1961–1962). Zároveň byl ukončen jeho lektorský úvazek na katedře praktické

stav církve před sněmem mimo jiné takto: „Lituji odchodu bratra Mikuleckého a sám nevidím nic, pro co by mohl ztratit důvěru. Dochází ke groteskní situaci: služebník Kristův odchází z církve a kazatelé zůstávají v církvi. Nejsme v okrsku kazateli, ale kaziteli, ne pastýři, ale pachtýři. Přemýšlejme o těchto slovech.“⁵⁶

U dalších „nepoučených“ duchovních pražského okrsku, kteří otevřeně vyjádřili svůj nesouhlas s ovlivňováním volby a politickou perzekucí faráře Václava Mikuleckého, se řešení ujal sám Miroslav Novák. Se souhlasem Ústřední rady ČČS měl upozornit farářku Dagmar Wienerovou⁵⁷ na její „nepřiměřené“ vystupování a uložit jí před diecézní radou pokání. Z případného neuposlechnutí pro ni měly být vyvozeny další důsledky.⁵⁸

„Požehnutí“ v podobě předběžného státního souhlasu pro kandidaturu na patriarchu církve obdržel Miroslav Novák jako jediný kandidát od politického byra ÚV KSČ v červenci 1961. Vláda toto stanovisko potvrdila na své schůzi 25. října 1961.⁵⁹ O tři dny později byl Miroslav Novák na V. řádném sněmu zvolen patriarchou. Získal 277 hlasů, což představovalo 91,41 % ze všech platných hlasovacích lístků. Proti jeho zvolení hlasovalo 26 duchovních. V informační zprávě ministerstva školství a kultury z 1. listopadu 1961 byl průběh volby charakterizován jako očekávaný. K zamítavým hlasům se pisatel vyjádřil v tom smyslu, že se pravděpodobně jednalo o organizovanou akci proti Miroslavu Novákovi, protože v jedné urně bylo pohromadě 18 hlasovacích lístků proti. Sněm byl jako celek hodnocen kladně s dovětkem, že „reakční církevníci“ vnímají zvolení Miroslava Nováka do funkce patriarchy jako oslabení vlastních zájmů na rozvoji náboženského života ČČS.⁶⁰

teologie Husovy československé bohoslovecké fakulty, kde vyučoval církevní zpěv. Pod tlakem státního dozoru odešel v roce 1962 do civilního zaměstnání.

⁵⁶ *APD ČČSH*, f. Okrskové konference duchovních, nezpracováno, Zápis z okrskové konference duchovních pražského okrsku konané 21. 11. 1960.

⁵⁷ Dagmar Wienerová (1930–2009) sloužila v 60. letech v Praze-Košířích. Temperamentní farářka musela v té době čelit tlaku církevního dozoru, Státní bezpečnosti i s režimem konformní části vedení církve. Na konci 60. let působila jako spirituálka pro studenty Husovy československé bohoslovecké fakulty, než jí v tom režim zabránil. Do této pozice se vrátila na krátký čas na sklonku své služby v 90. letech.

⁵⁸ *ÚAM ČČSH*, f. Zápis z jednání Ústřední rady ČČS, Zápis z plenární schůze konané 11. 12. 1960.

⁵⁹ *NA*, f. MŠK. Církevní odbor 1956–1967, nezpracováno, k. 52, sign. 47 VI, ČČS, Souhlas vlády k volbě Miroslava Nováka patriarchou z 25. 10. 1961.

⁶⁰ Tamtéž, Informační zpráva o průběhu sněmu církve československé z 1. 11. 1961.

Závěr

Připomeňme ještě jednou slova děkana Husovy československé bohoslovecké fakulty Miloslava Kaňáka při jednání na církevním odboru ministerstva: „Kdyby byl volbám ponechán volný průběh, pravděpodobně by měl největší naději na zvolení profesor Rutrle, nikoli biskup Novák.“⁶¹ Když bychom se soustředili pouze na hladký průběh sněmovní volby, mohlo by se nám zdát, že církev byla ve svém názoru téměř jednotná. Průběh vyhledávacího řízení ale naznačuje něco jiného. Ukazuje na vícevrstevnost uvnitř CČS. Ukazuje potenciál, kdy třetina duchovenského sboru podpořila jiného kandidáta, nežli byl státem podporovaný biskup Novák, přestože si mohla být téměř jista, že „požehnání“ státních orgánů profesor Rutrle nikdy nezíská. Ukazuje ale též mechanismy, které státní moc a dozor nad církvemi využívaly pro prosazení svých zájmů. A v neposlední řadě odkrývá malověrnost a rozpor mezi vírou a skutky uvnitř církve samé.

A jaké byly osudy obou hlavních aktérů patriaršální volby? Miroslav Novák působil v nejvyšší církevní funkci až do roku 1990, kdy se rozhodl odejít definitivně do trvalého důchodu. Jeho patriarchát nebyl černobílý. Církev pod jeho téměř třicetiletým vedením zaznamenala početně největší úbytek věřících ve své historii. Nevratné ztráty utrpěla práce s dětmi a mládeží. Naopak se podařilo rozvinout mezinárodní ekumenickou spolupráci, která byla korunována přijetím CČS za člena Světové rady církví.⁶² Významným počinem v domácí ekumenické spolupráci se stala práce na prvním vydání Českého ekumenického překladu Bible, který byl dokončen v roce 1979. Práce starozákonní překladatelské skupiny se účastnil za Církev československou husitskou profesor Vladimír Kubáč. Novozákonní skupinu po smrti profesora Josefa Bohumila Součka (československého evangelíka) vedl v letech 1972–1977 profesor Jindřich Mánek.

Své stáří *Miroslav Novák* prožil postupně v Praze, ve Frýdlantě v Čechách v Domově u Spasitele a v Rouenu ve Francii, kde se ve svém stáří oženil s paní

⁶¹ ÚAM CČSH, f. Zápis z jednání Ústřední rady CČS, Zpráva o výsledku jednání s. Urbana z církevního odboru MŠK se zástupci HBF a církve z 30. 9. 1960.

⁶² K přijetí CČS došlo v roce 1963. V březnu 1964 bylo po šestiměsíční lhůtě, ve které mohly členské církve Světové rady církví podat podle statutu záporné stanovisko k přijetí CČS, potvrzeno.

Luisou H. Bourdonovou, s níž ho pojil hluboký vztah z mládí. Zemřel ve věku 92 let dne 5. května 2000 ve Francii.⁶³

Poměry kolem patriarší volby se u profesora *Otto Rutrleho* odrazily ve vážné nemoci, pro kterou již v roce 1961 odešel do invalidního důchodu. Jeho poslední generace studentů na něj vzpomínala jako na staršího bratra, jenž k ní přistupoval s pastýřskou moudrostí a respektem k jejím nevyzrálým nápadům, a jenž byl vždy ochoten naslouchat jejím problémům. Vždyť nikoli náhodou zval své studenty ke kolokvijním zkouškám třeba na Petřín k Máchovu pomníku. Poslední léta prožil profesor Rutrle, muž přísné tváře a citlivého srdce, jak o něm napsal jeden z jeho studentů, v Ostravě, kde v ústraní 21. listopadu 1976 zesnul. Naplnila se tak slova žalmisty, která si nechal s nadějí vepsat na úmrtní oznámení: „Jistě tak pomíjí člověk jako stín. Načež bych tedy nyní očekával, Pane? Očekávání mé jest na Tebe. Neboť u Tebe jest studnice života, a v světle Tvém světlo vidíme.“⁶⁴

Profesor *Zdeněk Trtík* v roce 1968 svému souputníkovi Otto Rutrlemu napsal: „Musíme si připustit, že z ‚mladé‘ teologické generace se pomalu stáváme ‚starou‘, jejíž práce se blíží k uzavření jedné dějinné etapy Československé církve. [...] Když se dívám zpět na 30 let našich teologických snah, zdá se mi, že přes všechny naše chyby a malomyslnosti se podařilo těžkými krizemi zdemolovanou církev přivést k základům, z nichž by mohlo začít nové budování. Bojím se jen partyzánských akcí, které by mohly vést k nějaké nové ztřeštěnosti à la ‚Národní správa ČČS‘. Když si vzpomenu na vše, čím jsme církevně i osobně procházeli, musím konstatovat zcela paradoxní milost, která celou církev i nás osobně nesla a zachovala. Chtěl bych Tobě za fakultu, za sebe i za svou rodinu popřát ještě dlouhá léta aspoň relativního zdraví a poprosit Tě o účast na dalším zápolení aspoň radou a slovem.“⁶⁵

⁶³ HRDLIČKA, Jaroslav, *Patriarcha dr. Miroslav Novák...*, s. 236–250; BUTTA, Tomáš, *Sto let od narození čtvrtého patriarchy*, in: Český zápas č. 45/2007, Praha, s. 3.

⁶⁴ ÚAM ČČSH, f. Osobní složky duchovních, úmrtní oznámení Otto Rutrleho.

⁶⁵ *Soukromý archiv autora*, Dopis Zdeňka Trtíka adresovaný Otto Rutrlemu z 9. 3. 1968. (Dopis autorovi poskytl Ing. Pavel Rutrle, CSc.)

Resumé

V červenci 1961 obdržel pražský biskup Miroslav Novák jako jediný kandidát od politického byra ÚV KSČ „požehnání“ v podobě předběžného státního souhlasu pro kandidaturu na patriarchu Církve československé. Vláda toto stanovisko potvrdila na své schůzi 25. října 1961. O tři dny později byl Miroslav Novák na V. řádném sněmu zvolen patriarchou. Získal 277 hlasů, což představovalo 91,41 % ze všech platných hlasovacích lístků. Z hladkého průběhu sněmu by se mohlo zdát, že církev byla ve svém názoru téměř jednotná. Průběh vyhledávacího řízení ale naznačuje něco jiného. Ukazuje na vícevrstevnost uvnitř církve. Ukazuje potenciál, kdy třetina duchovenského sboru podpořila jiného kandidáta, nežli byl státem podporovaný biskup Novák, přestože si mohla být téměř jista, že souhlas státních orgánů nikdy nezíská. Ukazuje ale též mechanismy, které státní moc a dozor nad církvemi využívaly pro prosazení svých zájmů. A v neposlední řadě odkrývá malověrnost a rozpory mezi vírou a skutky uvnitř církve samé.

Summary

Influence of State on Course of Fifth Ordinary Session of Czechoslovak Church

In July 1961, Prague's Bishop Miroslav Novák, as the only candidate, received a "blessing" from the political bureau of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia in the form of a preliminary state consent for the candidacy for the patriarch of the Czechoslovak Church. The government confirmed this position at its meeting on 25th October 1961. Three days later, Miroslav Novák was elected patriarch at the Fifth Ordinary Session. He received 277 votes representing 91.41% of all valid ballots. Incident-free course of the session could indicate that the church was almost united in its opinion. The search procedure, however, suggests something else. It highlights the multi-layered structure of the church. It shows the capacity of the church when a third of the clergy supported a candidate other than the state-backed Bishop Novák, although they almost certainly knew that other candidate would never receive the consent of state authorities. It also shows the mechanisms used by the state power and the supervision of churches in order to advance their interests. Last but not least, it reveals little faith and contradictions between faith and deeds within the church itself.

Klíčová slova: vztah státu a církvi, Církev československá, Církev československá husitská, církevní sněm, volba patriarchy, církevní dozor, Miroslav Novák, Václav Mikulecký, Otto Rutrle, státní souhlas k výkonu duchovenské služby, předběžný státní souhlas k výkonu duchovenské služby, Státní bezpečnost, mechanismy státní moci

Keywords: relationship between the state and churches, Czechoslovak Church, Czechoslovak Hussite Church, church session, patriarch election, supervision of churches, Miroslav Novák, Václav Mikulecký, Otto Rutrle, state approval for clerical service, preliminary state approval for clerical service, State Security (communist Secret Police), mechanisms of state power

Autor

PhDr. Martin Jindra je pracovníkem Ústavu pro studium totalitních režimů a Ústředního archivu a muzea Církve československé husitské. Specializuje se na postavení nekatolických církví v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945) a v komunistickém Československu (1948–1989). V posledních letech se v Ústavu pro studium totalitních režimů zejména podílí na projektu Odboj a perzekuce křesťanů v době nacismu a komunismu (1939–1989). Publikuje v církevních i odborných časopisech. V posledních letech vydal monografie: Česká pravoslavná církev od Mnichova po obnovu v roce 1945 (2015) a Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945 (2017).

Author

PhDr. Martin Jindra is an employee of the Institute for the Study of Totalitarian Regimes and the Central Archive and Museum of the Czechoslovak Hussite Church. He specializes in the position of non-Catholic churches in the Protectorate of Bohemia and Moravia (1939–1945) and in Communist Czechoslovakia (1948–1989). In recent years, he has been involved in the project Resistance and Persecution of Christians in the Era of Nazism and Communism (1939–1989) at the Institute for the Study of Totalitarian Regimes. He publishes in church and professional journals. In recent years, he published monographs: Czech Orthodox Church from Munich to Restoration in 1945 (2015) and Reach for the Wounds of this World. Persecution and resistance of the Czechoslovak (Hussite) Church in 1938–1945 (2017).

PhDr. Martin Jindra

Ústav pro studium totalitních režimů
nám. Winstona Churchilla 1800/2
130 00 Praha 3

e-mail: martin.jindra@ustrcr.cz